

10.500
600

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI /189

ENDÜLÜS'TEN İSPANYA'YA

ANKARA 1996

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Meşrutiyet Cad. Bayındır Sk. No: 55 • Kızılay/ANKARA
Tel: (312) 418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75
Telex: 43 433 tdvk tr. • Fax: (312) 417 00 09

Yayın No: 189
Sempozyumlar-Paneller: 10

ISBN 975-389-200-4
96.06.Y.0005.189

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanmıştır.

Selçuklu Devleti'nin son yıllarından başlayarak Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren hükümran olduğu geniş bir coğrafyayı ve altı asırlık uzun bir dönemi içine alacak böyle bir mevzû, burada yeterince ele alıp işlemek mümkün olmadığı gibi, böyle bir çalışmayı gerçekleştirebilmek de uzun yıllar sürecek bir çalışmayı gerektirecektir. Bizim burada yapabileceğimiz, sadece bir kaç noktaya işâret edebilmek, olsa olsa konunun ehemmiyetine dikkat çekeebilmekten ibâret olacaktır.

Bilindiği gibi İbn Arabî Hicrî 560-638 (Milâdî 1165-1240) yılları arasında yaşamış, gençlik yıllarını doğduğu Endülüs'te geçirmiştir. Genç yaşta tasavvufa intisap eder ve Endülüs'ün bir çok şeyhi ile tanışır, onlara hizmet eder. Hizmet halkasında bulunduğu bu şeyhlerden ikisi kadındır. Bu zatlardan *Rûhu'l-Kuds fî Münâsahati'n-Nefs* adlı eserinde bahsetmektedir. *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sinde de mülâkî olduğu bir çok şeyhin ismini vermektedir.

Fas'ta bulunduğu (H. 597 Milâdî 1200 veya 1201) yıllarında 35 yaşında iken şâhidi olduğu mânevî bir tecellide, kendisine "Doğu'daki şehirlerle" gitmesi emredilir⁽¹⁾. Aynı sene yola çıkar. Tunus, İskenderiye ve Kâhire üzerinden Mekke'ye gelir ve hac vazîfesini de ifâ eder. Oradan 601/1204'de Bağdat ve Musul'a geçer. Anadolu'ya gider, Malatya'da bulunur ve 603/1206'da Kâhire'ye döner. Burada şiddetli tenkit ve düşmanlıklara mâruz kaldığından (604/1207) Kâhire'yi terk eder. Haleb'e ve oradan 607/1210'da Konya'ya gelir. Selçuklu Sultânı ve halk onu iyi karşılar. Sadreddin Konevî onun müridi olur. Konevî'ye bir çok eserden icâzet verir. Konya'dan sonra Kayseri, Malatya, Sivas, Harran ve tekrar Bağdat'a gider (608/1211). Burada *Avârifü'l-Maârif* müellifi

(1) Prof. Dr. Nihat Keklik; *Muhyiddin İbnü'l-Arabî*, İstanbul 1966, s. 139; ve İbn Arabî, *Les Soufis d'Andalousie* (İngilizce terc., R. Austin, Fransızca terc., Gérard Leconte), Introduction, s. 28. İbn Arabî'nin hayâtı ile ilgili bilgiler zikrettiğimiz bu iki kitaptan alınmıştır.

Şihâbeddin Ömer es-Sühreverdî (v. 632/1234) ile tanışır ve görüşür. 609/1212'de Selçuklu Sultânı Keykâvus'a uzun bir mektup yazar: Hıristiyan tebaa ile münâsebetlerinde tedbirli olmasını; onların İslâm dâvâsına zarar verebilecek davranışlarına mânî olmasını; şehirler ve civarlarında yeni kilise, manastır v.s. gibi şeyler yapmalarına ve harap olan mâbetlerinin tâmir edilmesine müsâade etmemesini; hıristiyanların müslûmanlara karşı saygılı davranmalarını ve yakınlarından müslûman olacak kimselere mânî olmamalarının sağlamlasını Sultân'a tavsiye eder⁽²⁾. Selçuklu Sultân'ı onu sarayına dâvet ederse de icâbet etmez. 610/1213'de Haleb'e 611/1214'de tekrar Mekke'ye gider. 612/1215'te yine Anadolu'ya, Aksaray'a gelir, Sivas ve Malatya'da bulunur. Sultan Keykâvûs'un Antakya'da hıristiyanlara karşı zafer kazanacağı müjdesini verir. 612-626 (1215-1219) yıllarını Malatya'da geçirir. Bu müddet esnâsında bir çok talebesine eserlerinin icâzetini verir. 617-618 (1220-1221)'de tekrar Haleb'e gelir. Burada Eyyübî sultânı el-Melik ez-Zâhir ile iyi münâsebetler kurar. Sultân'ın dâvetlisi olarak 620/1223'de Şam'a gider, oraya yerleşir ve 638/1240 tarihinde, vefâtına kadar bu şehirde kalır.

İslâm tasavvufu ve düşüncesinde derin izler bırakan ve hâlâ tesiri devam eden *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* ve *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserlerini Şam'da kaleme alır.

İbn Arabî'nin mânevî bir işaretle, XIII. asırda İslâm dünyasının en batısı Endülüs'ten, İslâm dünyasının merkezine doğru hareket ettiği yıllarda, İslâm dünyasının doğusundan da bir başka mühim hicret hâdisesine şahit oluyoruz. Mevlânâ'nın babası Sultan Bahâeddin Veled oğlu Celâleddin ile Hicrî 618 (Milâdî 1221) yıllarında, o da mânevî bir işaretle Orta Asya'dan, Belh'ten, Hicâz'a doğru hareket eder. Sonra 1228-1229 yıllarında Konya'ya gelip yerleşirler.

Bu iki mühim şahsiyetin göçlerinin ardından, biri Batı'da, Endülüs'te hüküm sürmekte olan Emirliklerden Muvahhidîn Devleti (541-668/1147-1269) haçlı orduları karşısında yenilgiye uğrayarak Kurtuba ve İsbiliyye gibi büyük şehirlerini kaybedip yıkılır (1269). Diğer Emirlikler zaman zaman mevziî hâkimiyetler kurarlarsa da 1492'de Gırnata şehri de anlaşma ile teslim olur. Böylece Endülüs müslûmanları siyâsî ve dinî güçlerini tamamen kaybederler.

Benzer bir kaderi aynı tarihlerde İslâm dünyasının doğusu da yaşamaktadır. Moğol orduları Orta Asya'dan itibaren önüne çıkan güçleri

(2) R. Austin; *A.g.e.*, s. 38.

yok edip Bağdat'a dayanmış ve 656/1258'de Abbâsi hilâfetine son vermiştir. Sonra Irak, Suriye ve Anadolu'ya yürümüş ve Selçuklu Devleti'nin yıkılmasına sebep olmuştur. Selçuklu Devleti'nin mirasını paylaşan Beyliklerden Osman Bey'in 1299 yıllarında kurduğu Beylik, devletin batı hududunda Bizans'a komşu olduğundan, cihad ruh ve gayretini canlı tutarak daha batıya doğru gelişme imkânını elde etmiş ve bunu değerlendirmiştir.

Kısaca çizdiğimiz bu tarihî yıkılış ve bozgun tablosu içinde Endülslü İbn Arabî'nin ve Belhli Mevlânâ Celâleddin'in Anadolu'ya, Konya'ya Selçuklu başşehrine birbirine çok yakın tarihlerde gelmiş olmaları, İslâm tasavvufu ve düşüncesi bakımından, gelecek yıllar ve asırlarda mühim neticelerin doğmasını hazırlamıştır. İbn Arabî'nin talebesi ve Mevlânâ'nın yakın dostu olan Sadreddin Konevî (v. 673/1274) İbn Arabî'nin ekolünü Arapça "metafizik" kitaplarla devam ettirirken, Mevlânâ da Farsça yazdığı şiirler ve *Mesnevî'si* ile, İslâm tasavvufu içinde dile getirilen, bir tek "hakikat" in iki ayrı üslupta temsilcileri olmuşlardır. Sonraki devir Mesnevî şârihleri *Mesnevî'yi* İbn Arabî ve Konevî'nin istihlalarıyla yorumlayıp açıklarken, İbn Arabî ekolü mensupları da Mevlânâ'nın nazım ve şiirlerinde kullandığı üslup ve sembollerle Türkçe ve Farsça şiirler yazıyorlardı.

Mevlânâ'nın 1278 ve S. Konevî'nin 1273 yıllarında ölümlerinden sonra, yıkılan Selçuklu Devleti'nin vârisi olarak Anadolu'nun batısında kurulan Osmanlı Devleti, gelişmeye başlarken, Selçuklu ülkesinin ilim ve tasavvuf mirâsına da sahip olmuş oluyordu. Bu manevî mirâsa sâhip çıkmayı gerektiren, hatta buna hususî bir itinâ gösterilmesini gerektiren sebepler de vardı. Bunlardan İbn Arabî ile ilgili olanlardan biri şudur:

İbn Arabî eş-Şecretü'n-Nu'mâniyye fî'd-Devleti'l-Osmâniyye adlı çok küçük hacimli risâlesinde⁽³⁾ cifr ilminin verilerine istinâden Osmanlı Devleti'nin kurulacağını ve bu devletle ilgili bazı hadiseleri rumuzlu ifâdelerle haber vermiş ve Sadreddin Konevî de bu eseri şerh etmiş, bazı rumuzları açıklamıştır. İbn Arabî'nin Anadolu'da yaptığı seyahatler esnasında Konya, Kayseri, Malatya, Sivas ve Aksaray gibi şehirlerde ikâmeti sırasında tanışıp görüştüğü ve sohbetlerinde yetiştirdiği talebeleri, tabiatıyla onun fikirlerini ve görüşlerini gelecek nesillere aktarmaya devam edecekti. Bunun yanında rumuzlu ifâdelerle Osmanlı

(3) Yrd. Doç. Dr. İrfan Gündüz; Sadreddin Konevî'nin eş-Şecretü'n-Nu'mâniyye fî'd-Devleti'l-Osmâniyye'ye Yaptığı Şerhin Değerlendirilmesi, *Selçuk Dergisi*, sayı 4, Konya, Ocak 1989, s. 101-111.

Devleti'nin kurulacağını ve bazı hadiseleri önceden bildirmesi, önceden bildirdiğine inanılması, Osmanlı sultanları, âlim ve mutasavvıflarının ayrıca dikkatini çekmiş, İbn Arabî'ye hususî bir ilginin gösterilmesini sağlayan sebeplerden biri olmuştur diyebiliriz. Nitekim bu risâlede geçen cümlelerden biri olan:

إذا دخل السين في الشين يَظْهَرُ قَبْرُ مَحْيِ الدِّينِ

“Sin şin'a dâhil olduğu vakit Muhyiddîn'in kabri zâhir olacaktır” cümlesi, Yavuz Sultan Selim Kâhire seferi sırasında Şam'a geldiğinde tahakkuk etmiş, İbn Arabî'nin o sırada üzeri çöplerle kaplı Sâlihiyye'deki kabri ortaya çıkarılmış, Sultan türbenin yenilenmesini ve oraya bir de câmi yapılmasını emretmiştir. Hicrî 924 (Milâdî 1517) de camiin kuzeyine ayrıca bir de tekke inşâ edilmiştir. Türbenin girişine Kemalpaşazâde'nin İbn Arabî'yi öven bir fetvâsı ile İbn Arabî'nin biraz önce zikrettiğimiz cümlesi yazılmıştır.

Şeyhülislâm İbn Kemâl'in (1468-1534) İbn Arabî hakkındaki fetvâsının konumuzla ilgili cümleleri şudur: “Ey insanlar! Biliniz ki, büyük şeyh, şerefli önder, âriflerin kutbu, muvahhidlerin imâmı, Endülüs'lü, Hâtem Tay kabilesinden Muhammed İbn Arabî kâmil bir müctehid ve fâzıl bir mürşit, taaccüp edilecek hayat hikâyeleri ve olağandışı hadiseleri ve çok talebesi olan bir zattır. Âlimler ve ileri gelenler katında kabûle mazhar olmuştur. Onu (yâni M. İbni Arabî'yi) inkâr eden hatâ yapmış olur. İnkârında ısrar ederse, sapıtmış olur. Sultâna, onu terbiye etmesi ve onu inancından çevirmesi gerekir. Çünkü Sultan doğruyu yaptırmak ve kötülükten men etmekle memurdur. Onun (İbn Arabî'nin) birçok eseri vardır. Bunların içinde *Fusûsu'l-Hikem* ve *Fütûhât-ı Mekkiyye* bulunur. Bunlardaki meselelerin bir kısmının sözü ve mânâsı belli, ilâhî buyruğa ve şer'-i nebeviye uygundur. Bir kısmı da zâhir ehlinin anlayışına göre gizli olup, keşf ve bâtın ehlinin anlayışına göre açıktır. Merâmını anlamayana bu durumda susmak lâzımdır. Zirâ Yüce Allah “İlmin olmadığı şeyin ardına düşme, çünkü kulak, göz ve kalbin herbiri bu davranıştan sorumludur” (İsrâ, 17/36) buyurmaktadır...”⁽⁴⁾.

Bu fetvâda dikkatimizi çeken noktalardan bazıları şunlardır: 1) İbn Arabî'nin ilmî ve mânevî şahsiyetinden saygı ve övgü ile bahsedilmektedir. 2) Onun görüşleri âlimler ve ileri gelenler tarafından

(4) Prof. Dr. Hüseyin Atay; İlmî Bir Tenkit Örneği Olarak İbn Kemal Paşa'nın Muhyiddin b. Arabî Hakkında Fetvâsı, *Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu, Tebliğler ve Tartışmalar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1986, s. 267-269.

kabûle mazhar olmuştur. 3) Onun görüş ve fikirlerini inkâr edenler hatâ ederler; hatâlarında ısrar ederlerse sapıtmış olurlar. 4) Sultanın yani devlet otoritesinin ısrarlı inkârcıları terbiye etmesi ve inkârlarından çevirmesi gerekir; çünkü sultan doğruyu yaptırmak ve kötülükten men etmekle vazifelidir. 5) Zâhir ehlinin anlayışına göre gizli olan fikir ve görüşleri, keşf ve bâtin ehline göre açıktır. Şu halde her devirde mevcut olan keşf ve bâtin ehli zâhir ehlinin anlayamadığı mânâları anlayacaktır. 6) Onun bu nevî görüşlerinde merâmının ne olduğunu anlayamayanların susması gerekir. Zirâ, her devirde temsilcileri bulunan keşf ve bâtin ehli bu mânâları anladığına göre, ülke sathında sadece zâhir ehlinin fikir ve görüşlerini hâkim kılmak ve zahirî görüşlere uygun düşmeyen fikir ve görüşleri susturmak isteyenlerin, onları susturmak yerine kendilerinin susmaları gerekir. Çünkü keşf ve bâtin ehli, zahir ehlinin dediği şeyleri anladığı gibi, onlardan fazla olarak başka şeyleri de anlamaktadır. Şu halde susması gereken fazla bilenler değil, daha az bilenlerdir.

Fetvâdan anlaşılan bu bir kaç noktaya şunu da ilâve etmemiz mümkündür. İbn Arabî, akli ve nakli olan dinî ve dünyevî ilimlere ilâve olarak, hattâ bir bakıma dinî ilmin özü ve esâsı olan ilham, keşf ve bâtin ilmi adlarıyla anılan, asırlardan beri tasavvuf ehlinin temsil ettiği görüşlerin âlim bir sözcüsü sıfatıyla, yeni bir "ilmi" metod ve üslup geliştirmiş ve kendi ulaştığı netice ve "hakikat"leri eserlerinde en veciz şekilde ifâde etmiştir. Şu halde zâhir ve bâtinîyle bir bütün ve cihanşümül bir din olan İslâm'ı, yine zâhir ve bâtin olarak bir bütün olarak anlamalı ve cihanşümül bir yorumla kalp ve zihinlere takdim etmelidir. Gerçekten de İbn Arabî bu cihanşümül yorumu başarmış olan bir büyük mutasavvıfıdır.

Cihanşümül bir devlet kurmak niyet ve emelinde olan Osmanlı âlim ve devlet adamları da, elbette kısmî, yarım, mevzii, mahallî ilim ve yorum sahiplerini değil, küllî ve cihanşümül olan ilim ve yorumları tercih edecek ve bunu gerçekleştirmek için de elinden gelen gayreti sarfedecektir. İslâm'ın kısmî ve mahallî yorumları sadece mahallî devlet ve medeniyetlerin kurulmasına imkân verebilir. Cihanşümül devlet ve medeniyet kurmaya yönelmiş Osmanlı sultanlarının cihanşümül ilim ve görüşleri idrâk edebilen İbn Kemâl gibi şeyhülislâm ve âlimlere, danışmanlara ve fetvâ ehline sahip olması hem devleti yönetenler ve hem de halk için ilahî bir lütuftur.

1516 yılında Anadolu Kazaskeri olarak Yavuz Sultan Selim ile Mısır seferine katılan, dönüşte Şam'da İbn Arabî'nin türbesinin yaptırılması

için Sultan'a fetvâ veren ve 1525 yılında Kanûnî Sultan Selim'in Şeyhülislâm'ı olan⁽⁵⁾ İbn Kemâl bu fetvâsıyla 16. asır başlarında Osmanlı ülkesinde hüküm süren ve daha asırlarca sürecek olan bir kanaatin resmî temsilcisi ve sözcüsü olmuştur. Tabii ki, İbn Kemâl'den önce, iki asır boyunca âlimler, mutasavvıflar ve devlet yöneticileri nezdinde böyle bir kanaat oluşmuş olmasaydı, İbn Arabî'nin görüş ve fikirlerini devam ettirebilen ilim ve tasavvuf ehli bulunmasaydı, böyle bir fetvânın verilebilmesi mümkün olmazdı. (Nitekim günümüzde, Mısır'da, *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin Kültür Bakanlığı tarafından tahkikli baskısının yapılması bile, aşırı tepkiler ve düşmanlıklar dolayısıyla, sık sık kesintiye uğramaktadır.) İbn Arabî hakkında Sultan'ın fetvâya başvurması ise, sanıyoruz ki, artık Osmanlı ülkesi olan Mısır ve Suriye'de İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve benzerlerinin, onların takipçilerinin İbn Arabî'ye karşı düşmanca görüş ve fikirlerinin sebep olabileceği kargaşayı resmen önlemek içindir. Zaten İbn Teymiyye Osmanlı asırlarında ilgi ve itibar görmemiş, ancak yıkılış dönemi olan XX. asır başlarında ve günümüzde çok dar bir kesim tarafından benimsenmiştir.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, fetvâda açıkça "Sultanın inkârcıları terbiye etmesi ve inkârcılarından çevirmesi" gerektiği belirtilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, İbn Arabî'nin türbesinin 16. asır başlarında nerede olduğunun unutulması veyâ unutturulması Suriye ve Mısır gibi Arap ülkelerinde İbn Arabî'nin genellikle artık bilinmediğini göstermektedir. Nitekim 16. asrın ortalarında yaşayan İmâm-ı Şa'rânî *Tabakâtü'l-Kübrâ*'sında İbn Arabî'den bahsederken "kitaplarının insanlar arasında, bilhassa Anadolu'da meşhur olduğunu"⁽⁶⁾, zirâ bazı kitaplarında Sultan Süleyman'ın ceddî I. Osman oğlu sultanın sıfatını, İstanbul'un fethini zikr ettiğini söylemektedir. Bu ifâdeden açıkça anlaşılmalıdır ki, Osmanlı ulemâsı İbn Arabî'nin eserlerine, 16. asırda, diğer İslâm ülkelerine nisbetle daha çok alâka göstermektedir.

Bu ilmî ve resmî ilginin Osmanlılarda daha sonraki devirlerde de devam ettiğini. 1730'lu yıllarda vukû bulan Osmanlı-İran harbinden sonra İstanbul'da yapılan resmî sulh görüşmelerinde, Osmanlı delegesi, görüşmelerin başlangıcında, Osmanlı devletinin, İbn Arabî'nin eş-*Şeceretü'n-Nu'mâniyye* adlı eserinde haber verilmiş olmak gibi bir husûsiyeti bulunduğunu ve diğer iki husûsiyetle birlikte İran karşısında

(5) Doç. Dr. Mustafa Fayda; *A.g.e.*, İbn Kemal'in Hayatı ve Eserleri, s. 56-57.

(6) Abdülvehhâb b. Ahmed eş-Şa'rânî; *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Mısır 1954, I. C., s. 188 (Terc.: A. Akçiçek; *Veliler Ansiklopedisi*, Erkam Yay., İstanbul 1987, s. 688). Eş-Şa'rânî bu eserini Hicri 952 (Milâdî 1544) yılında tamamlamıştır.

böyle bir imtiyaza sahip olduğunu söylemişlerdir⁽⁷⁾. Bundan da anlaşılıyor ki, Osmanlı ilim ve siyaset adamları 18. asrın başında da, İbn Arabî'yi din, fikir, ilim ve siyaset anlayışının temel taşlarından biri olarak görmekte, bunu İran ve diğer İslâm ülkelerine nisbetle bir imtiyaz ve üstünlük olarak değerlendirmektedirler.

İbn Arabî'nin Türk-Osmanlı ülkesinde tesirini ve bu konuda resmî ve ilmi görüşü aksettiren bu ifâdelerden sonra, şimdi de onu Anadolu ve Rumeli'de devam ettiren tasavvuf ve ilim adamlarının isimlerinden bir kaçını zikrederek, tesirin devamına ve ilmi-tasavvufî verimlerine kısaca temas etmek istiyoruz.

Yukarıda dediğimiz gibi, İbn Arabî Anadolu'daki seyahat ve ikâmetlerinde pek çok talebe yetiştirmiş ve bir çok mutasavvıfla görüşmüştür. Tasavvuf bakımından, talebe yetiştirmek kitap yazmaktan daha gerekli görülmüştür. Ancak, İbn Arabî her ikisini de yaparak, diğer büyüklerle beraber bu konuda da örnek teşkil etmiştir. Yetiştirdiği talebelerden bilhassa Sadreddin Konevî mühimdir. Zirâ başta *Fusûsu'l-Hikem* olmak üzere onun ilk şarihi, yorumlayıcısı, fikirlerinin takipçisi ve bir bakıma ilk sistemleştiricisi odur. *Miftâhu'l-Gayb* ve diğer eserleri, İbn Arabî'yi Anadolu'da tanıtan ve anlatan eserler olmuştur. Talebeleri de hem kendisinin hem de İbn Arabî'nin takipçileri olmuştur.

Sadreddin Konevî'den itibâren günümüze kadar yedi asır boyunca İbn Arabî ekolünü ülkemizde devam ettiren şahsiyetlerden bazıları şunlardır:

1. Dâvûd-ı Kayserî (v. 751/1350): Sadreddin Konevî'nin talebelerinden Kemâleddin Kâşânî'nin talebesidir. *Fusûsu'l-Hikem* şârihidir. Sultan Orhan Gazî kendisini İznik'e davet etmiş ve orada yaptırılan ilk medresenin müderrisliğine tayin edilmiştir.

(7) Koca Râgıb Paşa, *Tahkük-ı Tevîk* isimli eserinde, 1736 yılında Osmanlı ve İran delegeleri arasında vukû bulan müzâkereleri nakletmekte ve Osmanlı devleti'nin "memdühiyyet"ini gösteren delillerin görüşmeler esnasında şöyle ifade edildiğini yazmaktadır: (Süleymaniye Ktb., Es'ad Ef. Bölümü, 2154, yk. 44a-45a) İstanbul'un fethini müjdeleyen hadis-i şerif "üzere, devlet-i aliyyenin memdühiyyetine şehâdet-i nebeviyye vârid olduğundan başka, lisânü'l-hakika olan Şeyh-i Ekber hazretleri dahi eş-Şeceretü'n-Nu'mâniyye f'd-Devleti'l-Osmâniyye nâm kitabını, kable'z-zuhûr bu devletin selâtin-i bâ-miknet ve vüzerâ ve ulemâ-yı ber-menkabetleri beyânında tasnif edip (...) livâ-yı Resûlullâh'a ve bu devletin kıyâmete dek bakasına işâret etmişlerdir. Binênaleyh devlet-i aliyye kimesneden memleket gasb etmeyip ibtidâ-yı zuhûrundan "Câhidü fillâhi hakka cihâdihî" nassına tebaiyyeten küffâr ile mücâhede ederek sultânü'l-berreyn ve hakânü'l-bahreyn olmuştur, denilip..."

2. Molla Fenarî (v. 834/1430): Babası S. Konevî'nin halifelerindendir. Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb* adlı eserini şerh etmiştir. İlk Osmanlı Şeyhülislâm'ı olarak tanınmıştır.

3. Muhammed Kutbuddin İznîkî (v. 855/1450): Molla Fenârî'nin talebesidir. *Fusûsu'l-Hikem*'i, İbn Arabî'nin bazı sözlerini ve Konevî'nin bazı eserlerini şerh etmiştir.

4. Yazıcızâde Muhammed Efendi (v. 855/1451): *Muhammediyye* isimli meşhur eserin müellifidir. *Fusûsu'l-Hikem* şerhi vardır. Bazı kişiler bu şerhin, kardeşi Ahmed Bicân'a âit olduğunu söylemektedirler.

5. Cemâl Halvetî (Çelebi Halife) (v. 912/1506): İbn Arabî'nin iki beytini şerhetmiştir.

6. İdris Bitlisi (v. 926/1520): *Fusûsu'l-Hikem*'i şerh ettiği söylenmektedir, fakat henüz bir nüshası ele geçirilememiştir.

7. Sofyalı Bâlî Efendi (v. 960/1552): *Fusûsu'l-Hikem*'i şerhetmiştir ve bu eser basılmıştır.

8. Üftâde Muhammed Muhyiddin (v. 968/1580): Bursalı, Celvetî tarikati büyüklerindendir. Bursalı Mehmed Tâhir Bey, onun *Vâkıât* isimli eserinde Şeyh-i Ekber'in rûhaniyetinden feyz aldığı görülmektedir, demektedir.

9. Aziz Mahmud Hüdayî (v. 1038/1629): Üftâde Hz.lerinin talebesidir. Eserlerinde yeri geldikçe İbn Arabî'den bahsetmektedir.

10. Nureddin Muslihiddin Mustafa Efendi (v. 981/1578): S. Konevî'nin *Nusûs*'unu şerh etmiştir.

11. İsmail Ankaravî (v. 1041/1631): Meşhur *Mesnevî* şarihi. İbnü'l-Arabî'nin *Nakşu'l-Fusûs* isimli eserine Molla Câmî'nin yazdığı Farsça şerhi *Zübdetü'l-Fühûs fî Nakşu'l-Fusûs* adıyla hülâsa olarak tercüme etmiştir.

12. Abdullah Bosnevî (v. 1046/1636): Meşhur *Fusûs* şarihlerindendir. Arapça ve Türkçe iki şerhi vardır. Türkçe şerhi iki defa basılmıştır. Kabri Konya'da Konevî'nin türbesi civarındadır.

13. Sarı Abdullah Efendi (v. 1071/1660): *Mesnevî* şarihi olan bu zât, *Mir'âtü'l-Asfiyâ fî Sırâtı Melâmîyyeti'l-Asfiyâ* isimli eserinde *Fütühât-ı Mekkiyye*'den alınmış bazı sözleri açıklamakta ve İbn Arabî'nin menkıbelerinden bahsetmektedir.

14. Karabaş Veli (Ali Alâeddin Atvel) (v. 1097/1685): *Kâşifü Esrâr-ı Fusûs* adlı bir şerhi vardır.

15. Atpazarî Osman Fazlı İlähî (v. 1102/1690): Kabri Kıbrıs'ta, Magosa'da olup "Kutup Osman" diye bilinmektedir. Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb*'ını şerh etmiş, yine Konevî'nin Fâtiha Tefsiri'ne açıklama ve ilâveler yapmıştır. İbn Arabî'nin bir kıt'asını şerh etmiştir.

16. Niyazî-i Mısırî (v. 1105/1693): En yaygın ve meşhur tasavvufî *Divân*'ın sahibidir.

17. İsmail Hakkı Bursevî (v. 1137/1724): Atpazarî Osman Fazlı İlähî'nin halifesi ve meşhur *Rûhu'l-Beyan* isimli tefsirin müellifidir. Eserlerinde yeri geldikçe İbn Arabî ve S. Konevî'den bahsetmektedir.

18. Nasûhî Mehmet Efendi (v. 1130/1717): Karabaş Velî'nin halifelerindendir.

19. Abdullah Salâhî-i Uşşâkî (v. 1196/1781): İbn Arabî'nin *Mevâku'n-Nücûm* adlı eserini şerh etmiş ve yine onun "Sübhâne men azhara'l-eşyâe ve hüve aynuhâ" cümlesini açıklayan *Miftâhu'l-Vücûd* adlı bir risâle yazmıştır.

20. Harîrizâde Seyyid Muhammed Kemaleddin (v. 1299/1881): *Osmanlı Müellifleri* adlı eserin müellifi Bursalı Mehmed Tahir Bey'in şeyhi olan bu zat *Tibyânü'l-Vesâil-i-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik* isimli üç büyük ciltlik en geniş "Tarikatler Ansiklopedi"sinin müellifidir. İbn Arabî'nin *Salât-ı Ekberîyye*'sini şerh etmiş, *el-Emru'l-Merbûtu'l-Muhkem* adlı kitabını Türkçeye tercüme etmiştir.

21. Muhammed Nûru'l-Arab (v. 1305/1887): İbnü'l-Arabî'nin *Nakşu'l-Fusûs*'unu ve bazı salâtları şerh etmiş ve eserlerinden hülâsalar yazmıştır.

22. Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî (v. 1311/1893): *Tercüme-i Cânibü'l-Garbî fî Halli Müşkilâti İbn Arabî* adlı bir eseri vardır.

23. Salahaddin Yiğitoğlu (v. 1937): *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* vardır. Ayrıca İbn Arabî'nin üç kitabını da tercüme etmiştir. *Fusûs* tercüme ve şerhini Maârif Vekâleti vârislerinden satın almış ve fakat bugüne kadar yayınlanmamıştır.

24. Ahmed Avni Konuk (v. 1938): *Mesnevî* ve *Fusûs şârihidir. Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* (Dr. S. Eraydın ile birlikte) (M. Ü. İlähiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1987-1992, dört cilt) ve *Et-Tedbirâtü'l-İlähiyye* (İz Yay., İstanbul, 1992) tercüme ve şerhi tarafımızdan yayınlanmıştır.

25. Nûri Gençosman (v. ?): *Fusûsu'l-Hikem* tercümesi M. E. Bakanlığı tarafından bir kaç kere basılmıştır.

Son üç isim hariç Bursalı Mehmed Tâhir Bey'in *Osmanlı Müellifleri*'nden tesbit ettiğimiz bu isimlere, aynı kitaptan daha pek çok ilâve yapmak mümkündür. Esasında İbn Arabî'nin ülkemizde tesirlerini incelemek çok geniş ve uzun bir araştırma gerektirmektedir. Biz burada sadece bir kaç örnek vermekle iktifâ ediyoruz. Bu şahsiyetleri talebe ve müridleriyle birlikte düşünecek olursak İbn Arabî'nin Osmanlı toprakları üzerinde günümüze kadar uzanan ve hâlen de devam eden mühim bir tesire sahip olduğunu ve Türk-İslâm tasavvuf ve edebiyatı üzerinde derin bir iz bırakmış bulunduğunu az çok tahmin edebiliriz.